

УДК 37.01:377

Мирослав Пагута

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано розвиток професійної освіти на етнічних українських землях в епоху Середньовіччя та Нового часу. Висвітлено специфіку професійної освіти в період Київської Русі, зосереджено увагу на роботі шкіл підвищеного типу – «навчання книжного». Вказано на особливості професійної освіти на етнічних українських землях, що входили до складу Великого Литовського Князівства та Королівства Польського. Висвітлено діяльність професійних закладів Козацької запорізької республіки. Доведено, що професійна освіта на етнічних українських землях має тривалу історію та сталі традиції.

Ключові слова: професійна освіта, розвиток, професійна школа, братські школи, школи «навчання книжного», етнічні українські землі, ремісниче навчання, цехове навчання.

В статье проанализировано развитие профессионального образования на этнических украинских землях в эпоху Средневековья и Нового времени. Освещена специфика профессионального образования в период Киевской Руси, сосредоточено внимание на работе школ повышенного типа – «обучения книжного». Указано на особенности профессионального образования на этнических украинских землях, входивших в состав Великого Литовского Княжества и Королевства Польского. Отражена деятельность профессиональных учреждений Казацкой запорожской республики. Доказано, что профессиональное образование на этнических украинских землях имеет длительную историю и устоявшиеся традиции.

Ключевые слова: профессиональное образование, развитие, профессиональная школа, братские школы, школы «обучение книжного», этнические украинские земли, ремесленное обучение, цеховое обучения.

The article analyzes the development of vocational education in ethnic Ukrainian lands in the Middle Ages and modern times. It deals with the specifics of vocational education during the period of Kievan Rus' and focuses on high school type, «the book learning». The features of professional education in ethnic Ukrainian lands that were part of the Great Lithuanian Principality and Kingdom of Poland are specified, the best conditions for professional development in the Grand Duchy of Lithuania are stated. The activity of professional institutions in Zaporizhzhian Cossack republic is highlighted. It is proved that professional education in ethnic Ukrainian lands has a long history

and solid traditions. During its development it has had periods of prosperity and decline, felt the effects of assimilation of other countries, but even in such circumstances, laid the foundation for the intensification of the process of training skilled workers and professionals from the 19th to the early 21st century.

Key words: *professional education, development, professional schools, communal schools, «the book learning» ethnic Ukrainian lands, vocational training, teaching guild.*

Проблема реформування та розвитку системи професійної освіти в Україні є однією з найбільш актуальних та складних у вітчизняній педагогічній науці, розв'язок якої потребує ґрунтовного історико-педагогічного аналізу усіх аспектів її становлення та розвитку. Це дозволить побачити об'єктивну картину її функціонування і є надзвичайно важливим для модернізації всієї системи професійної освіти України, оскільки сучасний стан вітчизняної системи професійної освіти, її зміст і характер значною мірою зумовлений історичним досвідом її розвитку.

П. Лузан і О. Васюк зазначають, що «ознайомлення із шляхами розвитку теорії і практики виховання і навчання в різні історичні періоди, в умовах різних суспільно-економічних формацій, сприяє виробленню правильного ставлення до педагогічної спадщини, дозволяє критично використовувати досвід минулого в сучасних умовах, дає можливість простежити генезис багатьох педагогічних проблем і явищ» [4, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що проблема переосмислення історико-педагогічного базису професійної освіти є далеко не новою у педагогічній науці та засвідчив значну увагу науковців до різних аспектів досліджуваного питання.

Дослідженням теоретико-методологічних проблем функціонування й розвитку системи професійної освіти та методології неперервної професійної освіти присвятили свої праці С. Батишев, Б. Гершунський, С. Гончаренко, Т. Десятов, М. Євтух, В. Луговий, С. Сисоєва та ін.

Дослідженню проблеми професійної підготовки фахівців в Україні присвятили свої праці О. Гаврилюк, В. Зайчук, О. Кіяшко, А. Лігоцький, П. Лузан, П. Олійник та ін.

Загальнотеоретичні та методологічні аспекти функціонування системи професійно-технічної освіти розкривали в своїх працях Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Ничкало, Г. Гребенюк, І. Козловська тощо.

Проте докорінні зміни в парадигмі сучасної системи професійної освіти, невизначеність багатьох історико-педагогічних аспектів становлення системи професійної освіти в Україні та їхній вплив на сучасні процеси її трансформації залишає проблему дослідження та переосмислення історико-педагогічного базису професійної освіти актуальною й сьогодні.

Метою статті є аналіз історичних процесів становлення системи

професійної освіти на теренах України.

На всіх етапах розвитку людство розв'язувало важливе завдання передачі трудового та професійного досвіду від покоління до покоління. Це, безумовно, актуалізувало розвиток професійної педагогіки та професійної освіти. Проте історично так склалося, що суспільну працю поділяють на працю розумову та фізичну, і це призвело до диференціації в історії педагогіки початкової професійної (професійно-технічної) і вищої освіти. Окремо стоїть історія середньої професійної освіти, оскільки ця ланка професійної освіти виділилася значно пізніше, ніж інші [5, с. 27]. З огляду на це, у наукових та навчально-методичних виданнях історія цих складових професійної освіти розглядається окремо. Проте, на наше переконання, історію професійної освіти варто розглядати інтегровано, як цілісну систему, що включає усі її підсистеми – від професійної орієнтації аж до післядипломної освіти. Адже лише системний підхід здатний забезпечити цілісне та всебічне дослідження розвитку професійної освіти у всьому багатоманітні її складових.

Складність дослідження історико-педагогічного базису вітчизняної професійної освіти пов'язана також із непростим шляхом її розвитку та різноманітним тлумаченням основних понять в цій галузі педагогічної науки. Історичні дослідження вказують на те, що основи професійної освіти на теренах сучасної України були закладені ще в XI ст. у часи Київської Русі, коли Ярославом Мудрим при Софії Київській була заснована школа перекладачів і переписувачів [1, с. 41–42], так звана школа «навчання книжного», яка в подальшому набула поширення на всій території держави. Потрібно зазначити, що ці школи надавали вищу освіту, у порівнянні із звичайними тогочасними школами навчання грамоти. В них особлива увага приділялася вивченню трьох основних на той час навчальних предметів: граматики, риторики та діалектики. Закінчивши навчання у цій школі, учень повинен був виготовити свій звітний виріб – скласти на основі вивчення і осмислення наявних текстів власну книгу – «ізборник» (ізборник – рукописний збірник в Київській Русі, який складався з вибраних текстів та уривків з більш ранніх книг та перекладів), переплести та проілюструвати її. Після цього своєрідного екзамену на право професійної діяльності випускникові присвоювався один з кваліфікаційних рівнів: нижчий – для ведення торгових, ділових і побутових записів та вищий – для написання церковних та богословських книг, літописів та інших важливих тогочасних праць [2, с. 82–83].

Ще більш раннє датування появи школи «навчання книжного» у своїй праці наводять П. Лузан та О. Васюк. Зокрема вони зазначають, що «Перше свідчення про школи «книжного вчення» на Русі датоване 988 р. Її відкрив князь Володимир у Києві при десятиній церкві. Учні, що прийшли на навчання, вже мали початкову освіту, тобто уміли писати і читати. Це був навчальний заклад підвищеного типу, в якому викладали

«сім вільних мистецтв» давалася на той час серйозна освіта. У школі навчалася 300 дітей» [4, с. 22]. Така кількість високоосвічених людей, підготовлених за часів правління князя Володимира, в подальшому дала змогу його сину князю Ярославу Мудрому зробити важливий поступ у розвитку освіти і культури Київської Русі.

По суті, з цього часу ми можемо вести мову певну систему професійної підготовки на теренах сучасної України. В часи свого правління (1019–1054 роки) Ярослав Мудрий відкривав школи «навчання книжного» не тільки в столиці князівства – Києві, а й в інших великих містах. Так, до XIII століття такі школи (за своєю суттю перші професійні навчальні заклади) функціонували в таких містах Київської Русі як: Новгород, Переяслав, Суздаль, Володимир, Чернігів, Полоцьк, Муром, Туров, Ростов тощо, загалом у вісімдесяти семи давньоруських містах. Зазвичай такі професійні школи були під повною державною опікою та створювалися при княжих дворах [1, с. 50–52; 2, с. 82; 4, с. 20–26].

З середини XII століття розпочався процес занепаду Київської держави. Безпосереднім спадкоємцем політичної і культурної традиції Київської Русі стало Галицько-Волинське князівство, яке продовжило використання освітньої політики Я. Мудрого.

Проте, уже у другій половині XIV століття більшість етнічних українських земель була поділена між Великим Литовським князівством та Королівством Польським. Відповідно професійна освіта на цих землях розвивалася по-різному, залежно від освітньої політики тих держав, в структуру яких входили українські землі. В цей період найкраще українці почували себе під владою Литовського князівства, яке значною мірою перейняло мову, традиції, культуру і побут українців та не заважало їх розвитку. Так, основною мовою державного правління, судочинства та освіти стала так звана церковнослов'янська. Про стан тогочасної освіти, у тому числі й професійної, відомо не багато. Найосвіченішим у той період було духівництво, яке й утримувало школи та інші освітні та просвітницькі заклади. У монастирях, зокрема Києво-Печерському, Михайлівському та інших, а також подекуди при церквах діяли стаціонарні школи, в яких здібні учні вивчали читання, письмо, теологію, літературу та грецьку мову. Освіта на теренах Литовського князівства, у тому числі й на колишніх землях Київської Русі, була подібною до західноєвропейської [1, с. 79–81; 4, с. 31].

Дещо гірша ситуація була на землях що відійшли під управління Королівства Польського. Щодо українського народу Польща провадила агресивну політику асиміляції та ополячення. Українців виселяли з великих міст, українська мова витіснялася з державного, церковного й освітнього життя та замінювалася латинською та польською мовами. З часом ситуація тільки ускладнилася. Так, у 1569 році унаслідок Люблінської унії під контроль Польщі перейшла більша частина

українських земель, яка до того перебувала під владою Литовського князівства. Агресивна політика Польщі, спрямована на ополячення та асиміляцію українців, зокрема панівного класу, призвела до того, що українська аристократи стали масово зрікатися своєї мови та культури.

Спольщення освіченої верхівки призвело до втрати класу, який сприяв розвитку національної культури та освіти, живив відчуття етнічної самобутності суспільства. Разом з тим, XVI століття характеризується тим, що українське духівництво та православні братства почали надавати освіті більшого значення, школи при церквах та монастирях стали загальнопоширеними. Так, під тиском прогресивних сил польський король Стефан Баторій видає дозвіл Віленському братству відкривати власні школи. А з 1858 року ці привілеї поширилися і на всі братства Литовського князівства і Галичини, сприяючи тим самим відкриттю проукраїнських церковних, монастирських та братських шкіл.

У цих школах діти вивчали азбуку, молитви, читали часослов, псалтир або «Апостол». Учні навчали уставного письма та скоропису, який використовувався в актовому письмі та діловодстві, а також лічбі (рахуванню). У містах відкривалися школи світські, протестантські вищого типу, а також єзуїтські. В них зазвичай вивчали латинську, грецьку та польську мови, основи християнської етики або богослов'я, математику, діалектику, риторику, історію, географію, космографію, природознавство, значно рідше філософію і церковнослов'янську мову [1, с. 82–86].

На той час Українській освіті удалося досягнути достатньо високого рівня, було досягнуто практично суцільну грамотність населення, а рівень освіченості та професійності тогочасних українців, навіть викликав захоплення у іноземців [4, с. 47].

Зазвичай підготовка робітників-майстрів у XIV – першій половині XVI століттях здійснювалася у великих містах, трудова діяльність в яких була організована за цеховим принципом. Наприклад, у Львові будівельні роботи виконували цехи (цехові майстри) каменярів, теслярів та мулярів. Тому, і основною формою тогочасної професійної освіти було професійне навчання у цехах, яке здійснювалося методом індивідуального учнівства та тривало таке навчання зазвичай 3–4 роки. Так, статутом львівського цеху мулярів та каменярів, затвердженим у 1572 році, було передбачено тривалість навчання для мулярів не менше трьох а каменярів – чотирьох років. Після закінчення цього терміну учню потрібно було скласти випускний екзамен. Учні, які успішно склали екзамен, отримували статус товариша-помічника (челядника) і були зобов'язані чотири роки пропрацювати челядником (помічником майстра) [3, с. 36]. У практиці цехів, що функціонували на землях, контрольованих Польщею, було передбачено: учень, який хотів у стати цеховим майстром, після закінчення навчання та відбуття чотирьохрічної практики у статусі помічника майстра (челядника) був зобов'язаний відбутися ще дворічну

мандрівку для роботи в інших містах або за кордоном.

Наступний розвиток професійної освіти в Україні у ХНІ – ХVІІІ століттях був пов'язаний як з індивідуальним ремісничим та професійно цеховим учнівством, так і діяльністю братських шкіл та перших вищих навчальних закладів. Першу братську школу на теренах сучасної України заснувало Успенське (Ставропігійське) братство у Львові (1586 р.), випускником цієї братської школи був і Петро Могила – засновник Києво-Могилянської колегії [2, с. 87]. За її зразком постало чимало братських шкіл у різних містах України: Галичі, Городку, Рогатині, Стрию, Дрогобичі, Миколаєві, Комарному, Ярославі, Холмі, Красноставі, Замості (1606 р.), Більському, Бересті, Володаві, Пінську, Києві (1615 р.), Стратині, Вінниці, Немирові, Кам'янці-Подільському, Меджибожі, Луцьку (1620 р.), Володимирі-Волинському, Дубно, Крем'янці тощо.

У 1576 році князем Василем-Костянтином Острозьким було засновано слов'яно-греко-латинську школу, яка згодом отримала статус і назву Острозької слов'яно-греко-латинської академії. І хоча за нею закріпилося ім'я «академія», а не «університет» – як було прийнято в країнах Західної Європи, навчальний процес в ній було організовано за взірцем найкращих тогочасних західноєвропейських університетів.

Хоча братські школи давали підвищену освіту, вони були середніми навчальними закладами [4, с. 51]. Тому подальшим етапом їхнього розвитку стало перетворення частини братських шкіл у вищі навчальні заклади. Так, у 1632 році шляхом об'єднання Київської братської та Київської лаврської шкіл було створено Києво-Могилянську колегію, яка у 1658 році (за Гадяцькою угодою) отримала права та статус вищої школи і титул «академія», що було офіційно визнано і підтверджено царськими грамотами у 1701 році та отримала назву Київська академія. За сприяння Києво-Могилянської академії були відкриті й функціонували колегіуми в Чернігові (1700 р.), Харкові (1726 р.), Переяславі (1730 р.).

Важливим етапом в становленні та розвитку національної освіти на теренах сучасної України в епоху відродження відіграла Козацька запорізька республіка, яка об'єднувала землі сучасної Дніпропетровської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської і частково Донецької областей. Першу школу на козацьких землях було відкрито в 1576 році поблизу Новомосковська пізніше, з 1602 року ця школа отримала назву монастирської оскільки функціонувала при Пустинно-Миколаївському військовому монастирі. В ній готували читців і співаків для всіх церков і парафій Запорозького краю та інших українських земель [1, с. 131–132].

На Січі та в усіх адміністративних центрах, де стояли козацькі полки (Умань, Брацлав, Чернігів, Суми, Ізюм, Фастів тощо), створювалися січові або полкові школи, в яких панував дух козацтва, демократичних засад та ідеї народної педагогіки [1, с. 134].

У головній січовій школі того часу, яка була на рівні найкращих

братських шкіл, вивчали церковнослов'янську, руську та латинську мови, піітику, риторику, арифметику та геометрію, географію, астрономію, поетику та навіть, складати вірші латинською мовою. Особлива роль відводилася військово-фізичному вихованню юнаків. Серед навчальних дисциплін в січових та полкових школах того часу значна увага приділялася вивченню арифметики і геометрії, географії, астрономії, військової справи, діяла система відбору та вишколу молодих людей для козацької служби [4, с. 61].

Поряд із цим, значну увагу запорожці приділяли і естетичному вихованню молоді. Козацтво високо цінувало вміння грати на музичних інструментах, співати та танцювати. Було відкрито ряд шкіл козацького мистецтва, діяли спеціальні школи військової полкової музики. У 1737 році в місті Глухів було відкрито музичну школу-училище в якій здійснювалася професійна підготовка бандуристів, скрипалів та гусярів. Також, музичні відділення діяли практично при всіх січових, полкових та загальноосвітніх школах Війська Запорозького. Після закінчення січових та полкових шкіл кращі учні зазвичай вступали до Києво-Могилянської академії, значна частина випускників працювала церковнослужителями та вчителями в козацьких школах джур. У 1754 році Яків Гнатюкович організував на Січі першу спеціалізовану школу для підготовки полкової старшини, військових канцеляристів та різних адміністративних осіб [1, с. 134–137].

На той час українська національна система навчання й виховання досягла значних успіхів. Практично всю територію сучасної України вкривала густа мережа дяківських, церковних, монастирських, козацьких, братських, ремісничих шкіл та училищ, шкіл народних мистецтв та ремесел та вищих навчальних закладів. Тогочасна українська освіта практично піднялася до європейського рівня, встановилися міжнародні культурні, наукові й освітні зв'язки з багатьма європейськими державами викристалізовується українська церковна, громадська, науково-педагогічна та військово-козацька еліта [4, с. 42–65].

У 1667 році згідно з умовами Андрусівського перемир'я Московською державою та Польщею Україна була поділена на дві частини, Правобережну, що відійшла до Польщі та Лівобережну, що відійшла до Росії. Нові господарі не дбали про будівництво української державності та освіти. Особливо погіршилися освітні умови на теренах України зокрема Лівобережної після знищення Гетьманства у 1764 році та знищення Запорозької Січі у 1775 році, що супроводжувалося масовим виселення українців з південних регіонів та переселення туди багатьох тисяч росіян та німецьких колоністів [1, с. 147–148].

Загалом кінець XVII – початок XVIII століть характеризується поступовим занепадом індивідуально-ремісничого та цехового учнівства і започаткуванням та розвитком, на теренах сучасної України, світської

освіти, що було зумовлено і характером розвитку вітчизняної філософсько-педагогічної думки, і творчою діяльністю широковідомих тогочасних закладів освіти Острозької та Києво-Могилянської академій, Львівського університету, колегій, братських, січових та полкових шкіл.

Професійна освіта на етнічних українських землях має тривалу історію та сталі традиції. Впродовж свого розвитку вона переживала як періоди розквіту, так і занепаду, відчувала на собі асиміляторські впливи інших держав, проте навіть в таких умовах заклала основу для інтенсифікації процесу підготовки кваліфікованих робітників та фахівців впродовж XIX – початку XXI ст.

Здійснений аналіз не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, а засвідчує необхідність подальшого поглибленого дослідження як особливостей розвитку професійної освіти на наступних історичних етапах в окремих регіонах країни, так і сучасний етап розвитку професійної освіти, його детермінанти та впливи на розвиток держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України / Л. В. Артемова. – К. : Либідь, 2006. – 419 с.
2. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО А. И. Пискунова. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
3. Історія Львова у документах і матеріалах / М. В. Брик, У. Я. Єдлінська. – К. : Наукова думка, 1986. – 426 с.
4. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П. Г., Васюк О. В. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : ДАКККіМ, 2010. – 296 с.
5. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям / под. ред. С. Я. Батышева, А. М. Новикова. – М. : Издательство ЭГВЕС, 2009. – 456 с.